

УДК 332.122:631.1.016

ВСТУП ДО ТЕОРІЇ ЗРІВНОВАЖЕНОГО РОЗВИТКУ

І. Черевко, к. е. н., доцент

Львівський національний аграрний університет

Черевко І. Вступ до теорії зрівноваженого розвитку

Висвітлено результати досліджень основних проблем у розумінні сутності зрівноваженого розвитку, причин існування суперечностей у цьому розумінні; ідентифікація ймовірності існування єдиної загальної теорії зрівноваженого розвитку та можливостей і шляхів її формування та вдосконалення.

Ключові слова: зрівноважений розвиток, концепція, теорія, причини, наслідки.

Cherevko I. Introduction to sustainable development theory

Some results of investigation of main problems of sustainable development essence understanding, of main causes for some contraversions in this understanding, of one common theory of sustainable development existence possibility identification as well as of its formation and improvement possibilities and ways are presented in this article.

Key words: sustainable development, conception, causes, consequences.

Черевко І. Введение в теорию уравновешенного развития

Представлены результаты исследований основных проблем в понимании сущности уравновешенного развития, причин существования противоречий в этом понимании; идентификация вероятности существования единой общей теории уравновешенного развития, а также возможностей и путей ее формирования и совершенствования.

Ключевые слова: уравновешенное развитие, концепция, причины, последствия.

Постановка проблеми. Концепція зрівноваженого розвитку, що є предметом зацікавленості різних суспільних груп і практичним відображенням теорії цього розвитку, надалі продовжує інтерпретуватись по-різному і є неоднозначною. Об'єктивно вона стосується взаємно пов'язаних суспільних, природних і господарчих систем. Крім загально-новітньої теорії зрівноваженого розвитку (англ. *sustainability science*) на сьогодні існують, наприклад, теорія економічна, капітальна та інші). Взаємозалежність суспільно-господарських систем та природного середовища вбачається головним чиним у діяльності сільськогосподарського сектору та стосується сільських регіонів. Оскільки неоднозначність трактування змісту теорії зрівноваженого розвитку потенційно породжує різні негативні наслідки навіть реально практичного характеру, дослідження можливих шляхів узгодження поглядів щодо сутності зрівноваженого розвитку є актуальною проблемою, що чим

далі, тим більшою мірою вимагає свого вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти зрівноваженого розвитку досліджували свого часу такі відомі засновники добре знаних серед економістів економічних шкіл, як А. Сміт, Д. Рікардо, У. Петті, Дж. Кейн, К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Мірабо, Ж.Б. Сей, А. Тюрго та багато інших. Особливостями розвитку безпосередньо сільських регіонів займались В. Каразін, М. Туган-Барановський, С. Подолинський, В. Докучаєв. У наш час економічні аспекти зрівноваженого розвитку сільських регіонів в Україні досліджують В. Амбросов, В. Горлачук, Б. Да-нилишин, В. Зіновчук, П. Макаренко, П. Саб-лук, М. Ступень, М. Хвесик, І. Червен, В. Ше-банін, В. Юрчишин та низка інших учених. Екологічні аспекти зрівноваженого розвитку сільських регіонів широко представлені у працях таких вчених, як Д. Добряк, Н. Зіновчук, Л. Новаківський, П. Тархов, О. Царенко, В. Щербань. Не можна обійти увагою результати проведених

досліджень польських учених-аграрників М. Адамовича, Б. Добжанської, Г. Добжанського, Р. Доманського, Б. Клепацького, С. Козловського, Ф. Томчака, Є. Вількіна, В. Зентари, Р. Бялобжеської, Р. Кіселя, М. Клодзінського, М. Маєвського, А. Радецького, А. Садовського, М. Славінської та інших зарубіжних вчених – Г. Веста, Б. Джіклінга, К. Реборатті, Дж. Робінсона, В. Руттана, Дж. Тайнера, К. Тісделя, Р. Кайтеса, В. Люхта, які основну увагу у вирішенні проблеми зрівноваженого розвитку приділяють його теоретичному обґрунтуванню й багатофункціональному розвитку галузей та використанню капіталу. Однак аналіз праць цих та низки інших учених стосовно зрівноваженого розвитку дає підстави зробити висновок про те, що єдиної цільної і комплексно обґрунтованої теорії зрівноваженого розвитку на сьогодні ще немає, що й зумовлює високий рівень актуальності наукових досліджень у зазначеному напрямі та створює достатньо широке поле для їх здійснення.

Постановка завдання. Завданням статті є висвітлення результатів досліджень основних проблем у розумінні сутності зрівноваженого розвитку, причин існування суперечностей у цьому розумінні, ідентифікація ймовірності існування єдиної загальної теорії зрівноваженого розвитку та можливостей і шляхів її формування та розвитку.

Виклад основного матеріалу. Основні проблеми у розумінні суті зрівноваженого розвитку. Стабільний і зрівноважений розвиток є парадигмою розвитку початку ХХІ століття. Йому присвячена велика кількість наукових публікацій, громадських і наукових дискусій. У своїй діяльності на неї посилаються численні інституції. Вона згадується в багатьох правових актах, політиках, стратегіях розвитку на глобальному, регіональному та локальному рівнях. Тому мало б видаватись, що це поняття і пов'язані з ним концепції розвитку визнано за універсальні та правомочні і велике значення зрівноваженого розвитку заакцептовано повсюдно й широко. Але таке враження є реально по-милковим. Водночас цей термін є винятково популярним, до нього прихильно звертаються багато людей, хоча

нерідко з діаметрально протилежними поглядами на його суть. Не існує однозначного, повсемірно визнаного розуміння зрівноваженого розвитку. Дефініції, концепції і стратегії зрівноваженого розвитку відрізняються між собою досить істотно за трактуванням його значення, основ, засад, цілей, часового горизонту, способів виміру, масштабів урахування екологічних проблем, механізмів впровадження, суспільної участі тощо. Немає навіть згоди щодо формування історії вживання цього терміна. З упевненістю можна лише з часткою іронії стверджувати про наявність єдиної спільної згоди щодо визнання відсутності консенсусу в розумінні суті і значення зрівноваженого розвитку [1, с. 198].

Найбільшою небезпекою, пов'язаною із “розмиттям” значення й суті зрівноваженого розвитку, є його застосування для визначення потреби у конкретних діях, яке насправді є продовженням домінуючих, традиційно незрівноважених трендів розвитку [2, с. 374]. Поняття зрівноваженого розвитку часом вживається для легітимізації досить різномірних явищ: глобалізації, охорони природи, соціальної справедливості, бурхливого розвитку промисловості, елімінування бідності тощо. Практичне застосування зрівноваженого розвитку охоплює радше дії, які часто певною мірою відхиляються від існуючої парадигми розвитку чи існуючих господарських рішень. Це впливає, між іншим, із явища *establishment appropriation* [3, с. 209] – домінуючі інституції, маючи намір послабити прагнення і намагання інших суб'єктів, апробують і адаптують їх помисли, проекти, символи, одночасно вписуючи в них старий зміст. Таким чином ці інституції в стані продовжити свою домінацію у формуванні процесів розвитку. Зрівноважений розвиток початково є символом нового, критичного мислення, яке відкидає антропоцентризм і економізм. З дебатів навколо зрівноваженого розвитку на сьогодні майже зникли критичні питання стосовно евентуального обмеження економічного зростання з огляду на екологічні бар'єри. Як наслідок, домінуючі інституції спричинились до встановлення

своєрідного *status quo*. Через депреціацію деяких помислів і понять, пов'язаних із зрівноваженим розвитком, домінуючі інституції віднесли успіх у промоції широкого переконання, що тільки політика, що ґрунтується на господарському зростанні, гарантує одержання певних вигод [4, с. 10].

Наступними негативними наслідками неоднозначності у трактуванні концепції зрівноваженого розвитку є:

- можливість знецінення значення і остаточна втрата змісту поняття зрівноваженого розвитку, перетворення його у комерційний чи політичний жаргон [5, с. 473; 6, с. 207];
- обмеження придатності концепції для практичного використання як основи певної політики, оскільки якщо сторони в ході дискусії використовують поняття, суть яких трактується ними по-різному, то дискусія і вироблення якогось консенсусу в ході її здійснення втрачають будь-який сенс. Відсутність ясності у теорії зрівноваженого розвитку може бути бар'єром у формуванні політики дійсного екологічно, соціально і економічно значущого розвитку.

Причини виникнення проблем у розумінні концепції зрівноваженого розвитку. Найбільш вірогідними причинами неоднозначності у трактуванні концепції зрівноваженого розвитку є:

- епістемологічна, пов'язана з можливостями і способами пізнання систем, зрівноваженість яких становить певний інтерес;
- нормативна, пов'язана з відмінностями у переконаннях щодо цінності концепції зрівноваженого розвитку;
- суспільно-політична, пов'язана з інтересами прихильників різних інтерпретацій концепції зрівноваженого розвитку;
- контекстуальна, залежна від реальних умов місця й часу, для яких формується концепція зрівноваженого розвитку.

Концепція зрівноваженого розвитку стосується складних та взаємопов'язаних соці-альних, природних і господарських систем, а також їх часової і просторової

динаміки. Проблеми в укладі “суспільство-природа-економіка” є проблемами системного характеру. Вони характеризуються складністю, комплексністю, непередбачуваністю, інтеграційністю. Їх пізнання і розв'язання вимагає цілісного інтердисциплінарного підходу. На жаль, на сьогодні не існує пізнавального інструментарію, який би дозволяв охопити повністю настільки складну реальну очевидність. Проблематики зрівноваженого розвитку не вдасться розглянути за допомогою єдиного методологічного підходу. Навіть якщо б вдалося сформувати цілісне, інтердисциплінарне, системне розуміння суті концепції зрівноваженого розвитку, це однаково не означало б повної об'єктивізації цієї концепції. Наприклад, екологічна стійкість видається такою, що може бути легше об'єкти-візованою, ніж стійкість соціальна, оскільки існують чітко визначені пороги екологічної стійкості. Складність і динаміка середовища спричинюють необхідність під час визначення порогів стійкості екосистеми враховувати пороги стійкості інших систем, що зумовлює їх взаємоузалежену динамічність, яка має переважно непередбачуваний характер.

Причиною неоднозначності трактування суті концепції зрівноваженого розвитку може бути також те, що у прагненні дотриматись методологічних засад науковці будують концепції, які спираються на дисциплінарно специфічні припущення та на методологічні, сконцентровані на властивих їм аспектах реальності. Внаслідок цього утворюється редукція ідеї зрівноваженого розвитку до своє-рідних концептуальних рамок. Екологи, економісти, соціологи тощо мають власні уявлення та розуміння сучасності і її перспектив [7].

Багато суперечностей у сфері зрівноваженого розвитку виникає на основі відмінностей у переконаннях і припущеннях стосовно призначення і прагнень та потреб людей, функціонування природи, характеру відносин у системі “людина-середовище”. Ці парадигми визначають сферу, спосіб і напрям пошуків шляхів вирішення проблем зрівноваженого розвитку.

Часом зрівноважений розвиток трактується як явище фізичне чи економічне. Але насправді він є питанням вартості (цінності) [8, с. 32-33]. Люди прагнуть запевнити стабільність тим цінностям, заради яких намагаються жити. Якщо хтось має схильність до охорони природи, то це, очевидно, тому, що цінує її з якихось причин – антропоцентричних або біоцентричних, утилітарних або неутилітарних. Але цінності, що визнаються людьми, бувають різноманітні, а отже, і стабільність є відносною, суб'єктивною [9, с. 213]. Тому і концепції зрівноваженого розвитку є досить урізноманітнені, оскільки вони пов'язані *explicite* чи *implicite* з ціннісними твердженнями.

У багатьох інтерпретаціях зрівноваженого розвитку виражаються інтереси певних соціальних груп, організацій, інституцій, держав. Це видно хоча б з інтерпретацій, які визнаються і приймаються різними інституціями, що займаються сприянням зрівноваженому розвитку і розвитку взагалі. Тому можна сказати, що таким чином проявляється ідеологічний вимір зрівноваженого розвитку, в якому його інтерпретації стають знаряддями боротьби за владу.

Концепції і стратегії зрівноваженого розвитку повинні бути урізноманітнені залежно від часових і просторових вимірів, яких вони стосуються [10, с. 10]. Згідно з правилом регіону стратегії його розвитку повинні враховувати природну, соціальну та екологічну специфіку даного місця і часу [11, с. 71]. Ця контекстуальна залежність спричинює виникнення питань з приводу того, що саме в конкретних умовах повинно бути стабільне, зрівноважене, в якому часовому і просторовому вимірі, для кого і для чого та за допомогою яких дій та інституцій.

Імовірність існування загальної теорії зрівноваженого розвитку. Очевидно, є всі підстави припустити, що в реальності існує багато різних концепцій зрівноваженого розвитку. Деякі з них відповідають формальним вимогам концепції, що розуміється як загальне припущення теорієпізнавального, онтологічного або аксіологічного характеру, яке спрямовує

процес пізнання на певний предмет і зумовлює застосування відповідної методології дослідження, а деякі мають характер, швидше, певної ідеології. Є думки, що теорії зрівноваженого розвитку взагалі не існує. Наприклад, А. Садовський пише, що “теорія повинна мати визначений предмет досліджень і термінологію, у рамках яких визначаються основні категорії, властиві певній теорії, методологію, тобто спосіб чи способи аналізу предмета досліджень, а також успішно нагромаджені результати до-сліджень. Такої теорії ми не маємо. Теорія зрівноваженого розвитку повинна бути впроваджена у теоретичні контексти принаймні кількох наук... з метою використання їх доробку для операціоналізації ідеї зрівноваженого розвитку та її застосування в практиці... Маємо вже багато програм зрівноваженого розвитку, але все ще не маємо знарядь їх реалізації як добрих, цільних і переконливих теорій” [12, с. 94-95].

Подібну думку можна зустріти і у Г. Веста: “... існуючі підходи (до зрівноваженого розвитку) значною мірою не охоплюють сутності довготривалого характеру зрівноваженості, а саме всебічної пов'язаності і залежності між енергією, ресурсами, середовищними, економічними, суспільними і політичними системами” [13, с. 11-13]. Без *big picture* є ризик повторення класичної помилки створення короткотермінових, сильно роздроблених рішень досить вузьких проб-лем, які часто ігнорують зв'язки з іншими залежними численними проблемами. Такий підхід неухильно веде до довготермінових і потенційно катастрофічних наслідків. Добрим прикладом у цьому аспекті є спрямування на розвиток виробництва біопалив, як вирішення проблеми глобального потепління. Таке рішення ігнорує потенційні наслідки збільшеної потреби у воді в процесі виробництва біопалива з біомаси, загрозу зменшення біорізноманітності, росту цін на продукти харчування та зниження рівня їх доступності для населення тощо [13, с. 11-13].

Можна погодитись із тим, що в принципі немає повною мірою розвинутої уніфікованої, зінтегрованої, єдиної теорії

зрівноваженого розвитку. Однак є підстави констатувати наявність передумов для створення такої теорії, наприклад як теорії еластичності (*resilience theory, earth system science*), теорії складності (особливо складних адаптивних систем – *complex adaptive systems*) [14, с. 14]. Вихідним

пунктом у цих теоріях є цілісні моделі, що досить комплексно відображають складність і співзалежність соціально-економічних та природничих систем. Приклад ідеограми такої моделі, що використовується у *earth system science*, подано на рисунку.

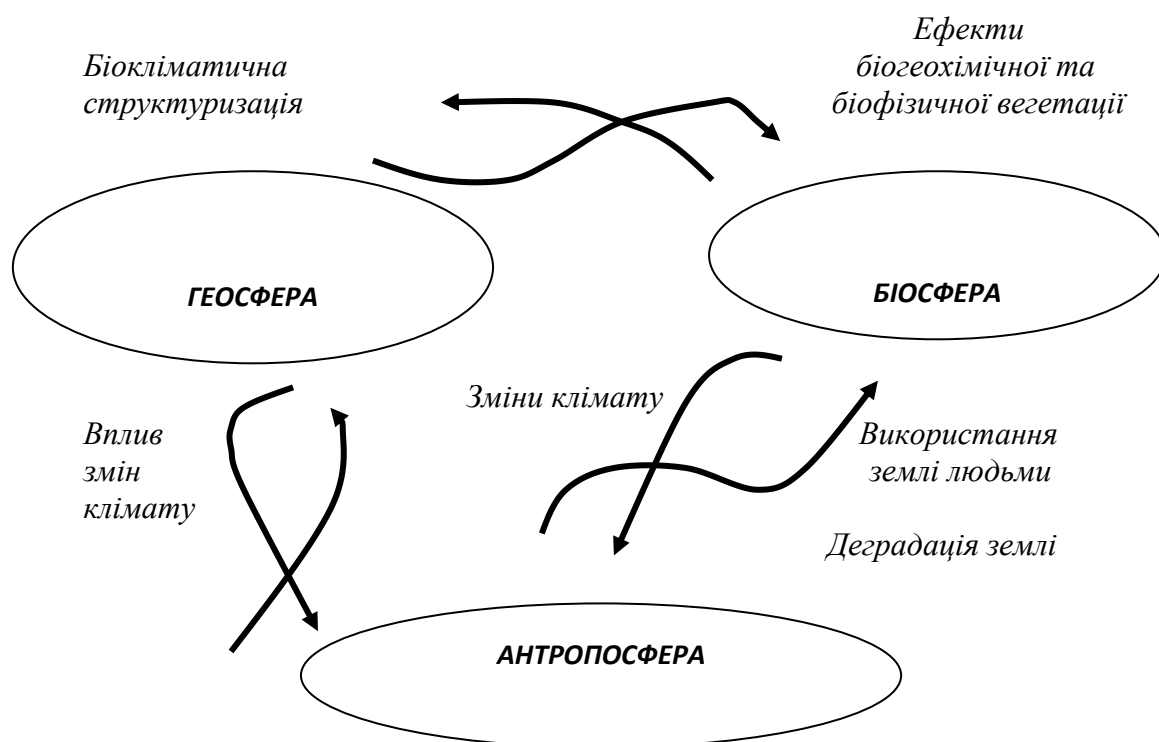

Рис. Системні інтерзалежності за теорією *earth system science**

* Складено за [15, с. 21].

У літературі відзначається навіть виникнення цілої науки про зрівноваженість – *sustainability science* [16], – предметом дослідження якої є природничо-соціальні системи. Згідно з положеннями цієї науки ключовими питаннями, які потребують розв’язання в теорії зрівноваженого розвитку, є наступні [16]:

➤ Яким чином у створюваних моделях і концепціях можна і потрібно найкраще врахувати динамічні взаємозв’язки між природою і суспільством, беручи до уваги можливі ефекти інерції з обох сторін?

➤ Якими можуть бути довготермінові середовищні та розвиткові тренди, що змінюють відносини між природою і суспільством згідно з ідеєю зрівноваженості?

➤ Що визначає ступінь еластичності чи нееластичності природничо-суспільних систем у різних місцях, типах екосистем, умовах життя людей?

➤ Чи можна науково обґрунтовано окреслити межі, поза якими суспільно-природничі системи можуть наражатись на значний ріст ступеня ризику настання і посилення серйозної деградації?

➤ Які системи стимулів можуть найефективніше збільшити здатність суспільства до формування відносин між природою і суспільством у напрямі збільшення ступеня зрівноваженості?

➤ Яким чином існуючі системи моніторингу середовищних і суспільних умов потрібно інтегрувати й розвивати з метою пошуку більш практичних ідентифікаторів напрямів зрівноваженості?

➤ Як на сьогодні в принципі незалежні моніторингові, планістичні та обґрунтовальні дії можна зінтегрувати в системи, що слугуватимуть адаптаційному управлінню та підвищенню природоохоронного освітнього рівня суспільства?

Виглядає також на те, що *sustainability science* має тенденцію до виходу поза межі традиційних наукових методологій гіпотетично-дедукційного характеру. Характерні риси такого відносно нового підходу у дещо синтетичний спосіб відображено в таблиці.

Таблиця

Характерні риси традиційної моделі науки та моделі *sustainability science**

Модель	
традиційна	<i>sustainability science</i> (<i>post-normal science</i>)
академічність	академічність і суспільність
монодисциплінарність	транс- та інтердисциплінарність
технократичність	партиципативність
упевненість	невпевненість
прогностичність	експлораційність

* Складено за [17, с. 38].

Поки що важко робити висновки щодо того, наскільки амбіційною і наскільки насправді реальною для досягнення є мета *sustainability science*. Однак сам лише глобальний обсяг проблеми і трактування змісту зрівноваженого розвитку за такого підходу практично тільки збентежує, оскільки досі в літературі можна знайти свідчення лише незначних зусиль, присвячених спробам наукового осмислення зазначених категорій. Незалежно від цього, самі лише спроби створення зазначеної теорії можуть стимулювати нові системні шляхи наукового мислення, а можливо, навіть і альтернативні чи комплементарні парадигми розвитку.

На противагу загальній теорії зрівноваженого розвитку, уже існують дисциплінарні теорії зрівноваженого розвитку або принайм-ні їх основи. На жаль, через об’єктивні обставини (відсутність загальної теорії зрівноваженого розвитку) вони є дещо слабше обґрунтовані у більш загальному контексті. Прикладом дисциплінарного, теоретично досить цілісного підходу є економічне розуміння зрівноваженого розвитку.

Згідно з економічним підходом у найбільш традиційному його сприйнятті, із зрівноваженим розвитком маємо справу тоді, коли певні показники добробуту не знижують свого значення в достатньо тривалому періоді [18, с. 6]. І наступним важливим положенням економічного підходу до розуміння зрівноваженого розвитку є те, що для досягнення необхідного рівня цієї

зрівноваженості об'єктивно необхідним є володіння відповідними ресурсами капіталу (тому часом із загального економічного підходу до розуміння зрівноваженого розвитку виокремлюється так звана капітальна теорія – *capital theory approach*, СТА). У класичній формі капітального підходу виділяються три типи капіталу – виробничий (речовий, фізичний), людський і природний (натуральний). При цьому капіталом вважається кожен чинник, що слугує для виробництва продукції й послуг. Наприклад, Дж. Хікс визначає капітал як вартість, що має здатність до примноження благ [19, с. 83].

Висновки. В економічній науці поки що немає підстав для впевненої констатації наявності розробленої ґрунтовної теорії зрівноваженого розвитку – вона все ще повільно розвивається, причому цей розвиток

відбувається двома шляхами: “знизу-вгору” і “згори-донизу”.

Підхід “згори” означає вихід поза дисциплінарні межі, положення і методології і спирається на моделі, що в міру комплексно відображають складність та взаємозалежність соціально-економічних та природничих систем. На сьогодні саме цей підхід перебуває ще на досить ранньому етапі розвитку.

Підхід “знизу” є виразно дисциплінарним і характеризується наявністю вже досить солідного підґрунтя для свого існування та вищим рівнем формалізму з позиції гіпотетично-дедукційного підходу до науки, однак практичне застосування можливих висновків, що ґрунтуються на такому підході до розуміння зрівноваженого розвитку, пов'язане з ризиком, що є наслідком надмірної симпліфікації їх вихідних положень і моделей.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. *Dobrzański G. Interpretacje trwałego i zrównoważonego rozwoju / G. Dobrzański // Obszary badań nad trwałym i zrównoważonym rozwojem. – Białystok : Wyd. Ekonomika i Środowisko, 2007. – 298 s.*
2. *Robinson J. Squaring the circle? Some thoughts on the idea of sustainable development / J. Robinson // Ecological Economics. – 2004. – Vol. 48. – 436 s.*
3. *Ruttan V. Constraints on the design of sustainable systems of agricultural production / V. Ruttan // Ecological Economics. – 1994. – Vol. 10, № 3. – S. 317.*
4. *Dobrzańska B. M. Planowanie strategiczne zrównoważonego rozwoju obszarów przyrodniczo cennych / B. M. Dobrzańska. – Białystok : Wyd. Ekonomika i Środowisko, 2007. – 278 s.*
5. *Jickling B. A future for sustainability? / B. Jickling // Water, Air and Soil Pollution. – 2000. – Vol. 123. – P. 465-478.*
6. *Reboratti C. E. Territory, scale and sustainable development / C. E. Reboratti // E. Becker, T. Jahn. Sustainability and the social sciences: a cross-disciplinary approach to integrating environmental considerations into theoretical reorientation. – London : Zed Books ; New York, 1999. – P. 198-224.*
7. *Tisdell C. A. Sustainable development differing perspectives of ecologist? Economist and the relevance of LDCs / C. A. Tisdell // World Development. – 1988. – Vol. 16. – P. 373-384.*
8. *Ospina G. L. Education for sustainable development: a local and international challenge / G. L. Ospina // Prospects. – 2000. – Vol. 30, № 1. – P. 28-39.*
9. *Tainter J. A. A Framework for sustainability / J. A. Tainter // World Futures. – 2003. – Vol. 59. – P. 199-216.*
10. *Domański R. Przestrzenna transformacja gospodarki / R. Domański. – Warszawa : PWN, 1996. – 574 s.*
11. *Kozłowski S. Koncepcja ekorozwoju w warunkach Polski / S. Kozłowski // Nauka Polska. – 1989. – № 2. – S. 68-79.*
12. *Sadowski A. Rozwój zrównoważony jako proces społeczny / A. Sadowski, B. Poskrobko // Obszary badań nad trwałym i zrównoważonym rozwojem. – Białystok : Ekonomia i Środowisko, 2007. – S. 87-99.*
13. *West G. B. Integrated sustainability and the underlying threat of urbanization / G. B. West // Schellnuber H. J., Vjilins V., Stern N., Huber V., Kadner S. Global sustainability. A Nobel Cause. – Cambridge : University Press, 2010. – P. 3-18.*

14. *Zrównoważony rozwój terenów przygranicznych / red. B. Kościk, M. Sławińska. – Lublin : Wyd-wo KUL, 2010. – 298 s.*
15. *Lucht W. Earth system analysis and taking a crude look at the whole / W. Lucht // H. J. Schellnuber, V. Vjilins, N. Stern, V. Huber, S. Kadner. Global sustainability. A Nobel Cause. – Cambridge : University Press, 2010. – P. 19-28.*
16. *Kates R. W. Sustainability Science / R. W. Kates. – Belfer Center for Science & International Affairs, Harvard University, 2000.*
17. *Martens P. Sustainability science in fiction / P. Martens // Sustainability. Science. – Practice & Policy, 2006. – № 1. – P. 36-41.*
18. *Pezzey J. C. V. Economic analysis of sustainable growth and sustainable development / J. C. V. Pezzey // Environment Department Working Paper. – Washington, 1989. – № 15. – P. 3-17.*
19. *Malik K. Efektywność zrównoważonego i trwałego rozwoju w wymiarze lokalnym i regionalnym / K. Malik. – Opole : Wyd. Instytut Śląski, 2004. – 456 s.*

